

ЛЕКЦІЯ

«Боротьба за справедливість та проти: політичні прояви проблематики справедливості у світі»

Частина 1

План лекції:

1. Основи політичної справедливості
2. Підпорядкування державі. Держава як політична спільність
3. Справедливість і національна спільність
4. Проблематика справедливості у демократичних спільностях

1. Основи політичної справедливості

Основне питання: яких підставах слід підпорядковуватися правлінню? У яких випадках політична влада може бути визнана справедливою, якщо вона обмежує свободу людини?

Спектр відповідей на основне питання дуже широкий: від послідовного анархізму (відсутність будь-яких підстав для підпорядкування влади) до послідовного правового та державного позитивізму (необхідність підпорядкування будь-якому політичному правлінню).

Поняття легітимного панування М. Вебера – підпорядкування влади внаслідок уявлення, що це становить моральний обов'язок. Типи легітимного панування: харизматичний (влада особистості, яка має виняткові здібності; (не)підпорядкування не передбачає нагороди або покарання а виступає самоціллю), традиційний (передбачає наявність давно сформованих і стійких відносин панування-підпорядкування; сприймається як природний стан, що не дає можливості поставити справедливість таких відносин під сумнів) та легальний (підпорядкування не конкретної особистості, а зведення правил, що становлять деяку систему; цілісність системи сприймається як самоціль).

Усього виділяється дві ключові підстави для підпорядкування політичної влади: природне право та позитивне право.

Ідея природного права. Опора на божественно встановлений світовий порядок, постійну сутність людини чи практичний розум. Стверджується, що людина має право, яке неможливо вилучити шляхом будь-якого зовнішнього втручання (від маніпуляції до фізичного примусу). Розвиток природного права спровокувало т.зв. Атлантичні революції (війна США за незалежність ... рр.; Велика Французька революція 1789-1793 рр.) та легітимувало створення сучасної форми правової демократичної конституційної держави з розрізненням особистої моралі та політичної справедливості, поділом влади (виконавча, законодавча, судова – див. роботи Ш .-Л. Де Монтеск'є), народним суверенітетом, заклало фундамент сучасного розуміння прав людини.

Критика природного права: неоднозначності поняття природного («природи» - протиставлення не «культури» чи «цивілізації»), тому, про що домовляються люди між собою: природне право означає до- або понад-позитивну (моральну) інстанцію), відсутність базових елементів права (відсутня позитивний характер примусу до виконання права внаслідок того, що примусова влада держави заперечується), відсутність універсальних норм, властивих будь-якого суспільства за всіх часів.

Критичне природне право. Намагання відповісти на критику природного права. Поняття природи використовується як владне джерело норм. Дескриптивний сенс: сукупність передумов людських дій, втілення аспектів, що задають соціальний простір поведінки людини як індивіда чи члена спільноти. Телеологічний сенс: природа як можливість, як процес зростання та розгортання, мається на увазі прийняття деяких стандартів оптимальної реалізації. Моральний сенс: розподіл законів природи та законів свободи.

2. Підпорядкування державі. Держава як політична спільність

Основна ідея: держава як співтовариство має моральний пріоритет перед індивідами, оскільки їхні цілі, інтереси та потреби нерозривно пов'язані із (задаються) приналежністю до спільноти.

Критика універсального морального закону. Будь-які універсальні моральні імперативи надто абстрактні для того, щоб стати практичним керівництвом: моральний закон вимагає інтерпретації, внаслідок чого держави можуть дійти різних оцінок.

Немає причин, через які одна група людей має підпорядкувати собі іншу групу. Кожен член групи має право ставити і вирішувати особисті та моральні цілі. Тобто всі люди вільні, а свобода є цінністю для всіх людей. Що таке свобода? З одного боку, та свобода, яку мають усі люди, є абстракцією. Для придбання змісту необхідно, щоб свобода була усвідомлена в рамках конкретних соціальних відносин. Уявлення про свободу в цілому і про те, ким є вільна людина, зокрема, виробляються в ході конфліктів та саморефлексії.

Найбільш примітивне розуміння свободи – можливість подолання обмежень, що заважають індивідам отримати бажане. Люди в «природному» (до-громадському) стані накладають обмеження один на одного з метою забезпечення безпеки та свободи. Такі обмеження призводять до появи правових інститутів та держави. З появою інститутів, сприяють справедливості, люди перестають розглядати одне одного як бар'єр чи можливість отримання бажаного – вони визнають одне одного об'єктами моральної свободи – так свобода набуває вищого рівня розвитку. У результаті виконання соціальних ролей індивіди розглядають свій обов'язок (див. концепцію І. Канта) не як обов'язок, а вираз себе. Держава - це не стільки уряд, скільки організм, що включає сім'ю, корпорації та громадянське суспільство. Тільки в рамках держави ці елементи взаємодіють так, що

людина перестає переслідувати лише власні інтереси та починає усвідомити свої можливості та потреби. Його ставлення до держави та патріотизм базується на раціональності, а не сентиментальності. Держава наділяє ідентичністю, створеною моральною єдністю своїх громадян. Лояльність до держави має превалювати над усіма видами лояльності.

Практичний висновок: індивіди не мають права протестувати проти влади своєї держави (зокрема посиляючись на концепцію прав людини, загального добробуту та ін.)

Антитеза: незважаючи на інтегрованість безлічі різних груп в єдину державу, жодна група не може представляти загальні інтереси держави через їхню специфічну соціальну позицію – вона передбачає різне розуміння того, що є благом для держави. «Розриви» громадянського суспільства неможливо знайти скріплені державою. Розбіжності та конфлікти є природною частиною політичного життя, тому їх придушення призведе до обмеження свободи.

Спроба синтезу: примирення свободи та соціального порядку можливе або у демократичній державі, або у межах нації (не держави).

3. Справедливість і національна спільність

Основне положення: найсправедливішим є підпорядкування нації як культурному співтовариству, яке визначається специфічною культурою, способом життя, історією, ідентичністю.

Формування модерної нації відбувається межі XVIII-XIX століть. Основні концепції нації: примордіалізм та конструктивізм.

Примордіалізм (есенціалізм). Етнічні концепції нації. Нація є спільнотою, об'єднаною загальним походженням – «кров і ґрунт».

Конструктивізм. Нація є політичним співтовариством, об'єднаним деякою загальною культурною ідентичністю і способом життя. На основі нації знаходяться суб'єктивні характеристики (відчуття індивідом приналежності до певної групи), які призводять до існування об'єктивного співтовариства. Ідея нації як уявного співтовариства (Б. Андерсон).

Існування нації передбачає наявність специфічної етики спільноти, що виходить за межі індивідуальних потреб та класових інтересів – акцент на своєрідній формі духу. Етика такої спільноти передбачає. Нація передбачає наявність «глибокого, горизонтального товариства» (Б. Андерсон) – турботи та відповідальності за благополуччя інших, які мають таку саму національну ідентичність. Нова лояльність перевершує інші лояльності – стосовно сім'ї, найближчого оточення, класу та ін.

Нація не збігається з державою: у межах держави можуть мешкати представники різних націй, представники нації можуть бути розосереджені у різних державах. Право нації самовизначення. Ідеологія націоналізму розглядає державу як форму, що дозволяє реалізувати національне співтовариство. При цьому держава виступає не метою, а засобом досягнення. Лояльність до держави є тимчасовою: втручання політичних інститутів у життя нації, наявність інших націй у межах політичного співтовариства, наявність правителів, що ідентифікують себе з іншою нацією, ставить лояльність державі під загрозу.

4. Проблематика справедливості у демократичних спільнотах

Основна ідея: найбільш справедливий спосіб прийняття рішення про колективне життя реалізується самою спільнотою з мінімумом посередників та впливу спеціальних державних інститутів

Демократичні ідеали спрямовані на примирення індивідуальної автономії із соціальним порядком. При виході з «природного стану», індивіди укладають договір і підпорядковують себе «спільній волі» - вони не підкоряються особистості імператора, але стають «суверенами». Роль суверена полягає у визначенні загальних правил політичної взаємодії.

При поєднанні людей «політичне тіло» утворюється щось більше, ніж сукупність індивідів. Громадяни набувають нового політичного інтересу і мають на меті благо всіх. "Спільна воля" - вираз народу як суверена. З політичної асоціації виростає власність, мораль та справедливість – з'являється політична ідентифікація. Загальна воля непогрішна, її можуть замінити представники тощо.

Спосіб примирення спільноти з індивідуальною свободою: розвиток самоідентифікації громадян через ідентифікацію із спільнотою, яка стає можливою завдяки спільному політичному життю. Прийняття зобов'язання підтримувати асоціацію, яку створили індивіди шляхом виконання спільно прийнятих рішень (і підпорядкування більшості). Політична участь сприймається як форма висловлювання особистості під час дискусій, компромісів та інших. Така участь передбачає різнобічність соціальних відносин, і побудова солідарності.

Основний виклик, з яким стикається демократична держава, – облік думок різних меншин (від етнічних до релігійних). Полікультурність сучасного суспільства породжує безліч розколів між культурними формами, які часто володіють власними ідеологіями. Можливі взаємодоповнювані **форми вирішення проблеми:**

1. задіяння «консенсусу, що перекривається» (Дж. Ролз) між групами шляхом утримання від дискусій з приводу фундаментальних цінностей, що поділяються всім суспільством.
2. реалізація політики мультикультуралізму за допомогою функціонування різних культур шляхом організації різноманітних заходів.

Культурна неоднорідність може оцінюватися як різні ступені відхилення від норм: від «культурного розмаїття» до «терористичної діяльності». Розрізненням ступенів девіації управляє національна держава, логіка функціонування якої найбільшою мірою відповідає монокультурності (домінування однієї, «титальної» культури).

Бар'єри реалізації демократичної форми правління:

1. Залежність (насамперед, економічна) від соціальних форм життя (соціальних груп, інститутів та ін.). Індивід часто не усвідомлює свої інтереси, так і не має ресурсів для їх реалізації.
2. Спотворення процесу прийняття рішень за допомогою угруповань (у тому числі політичних партій). Залізний закон олігархії: у межах будь-

якої організації влада концентрується у руках меншості, незалежно від форми правління (Р. Міхельс). Посилення спотворень призводить до розчарування у виборчому процесі, зростання популярності популістичних соціальних рухів і загрожує подальшим встановленням недемократичних форм правління.

3. Плюралістичність сучасних суспільств сприяє тому, що індивіди неминуче розглядатимуть будь-які політичні рішення як такі, що обмежують їх свободу.

4. Пряма демократія практично нереалізована у великих суспільствах, оскільки в цьому випадку відсутня можливість безпосередньої участі у політичному житті.